

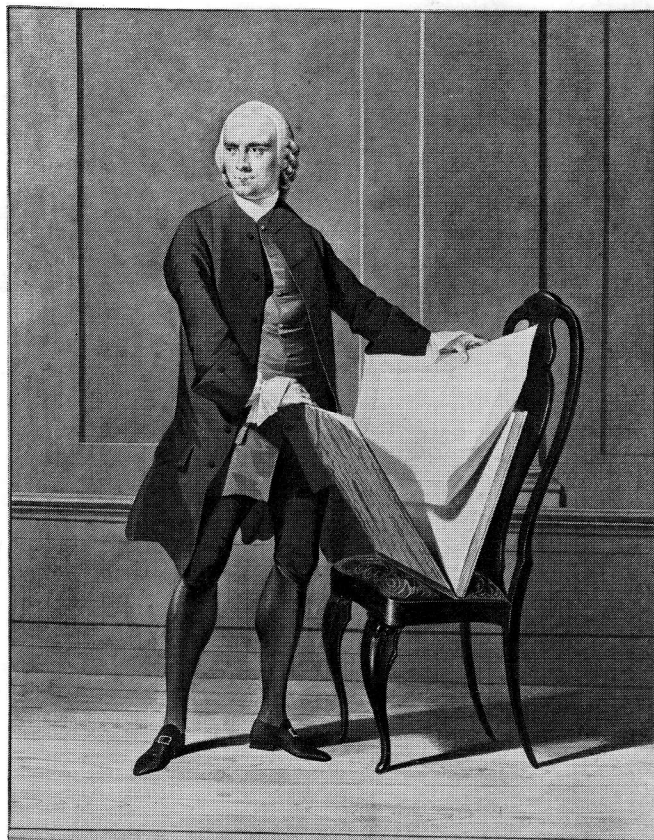
7 februari – 2 mei 1976

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL 1726-1798

Tweehonderd vijftig jaar geleden, op vrijdag 4 januari 1726, werd in het stadje Weesp Cornelis Ploos van Amstel Jacobsz. Cornelisz. geboren. Hij zou een van de grootste kunstverzamelaars worden die Nederland gekend heeft.

Zijn ouders waren in feite Amsterdammers, en 't was dan ook in Amsterdam dat Cornelis werd opgevoed en zijn hele leven zou blijven wonen. Het milieu van zijn familie: kooplieden, juristen, burgemeesters, een enkele predikant, bracht hem niet vanzelfsprekend tot de kunst. Niettemin ging de jonge Cornelis al op z'n 13de jaar in de leer bij de tekenaar en schilder Norbert van Bloemen, en kwam – waarschijnlijk via hem – al heel gauw in contact met andere Amsterdamse kunstenaars: Jacob de Wit, Isaac de Moucheron, Jacobus Houbraken, Jan Punt, en ook met Cornelis Troost. In 1758 trouwde hij diens dochter Elisabeth. En in 1778 trad zijn jongere broer Jacob in het huwelijk met een andere dochter: Sara Troost. Die sterke band met een pur-sang artiestenfamilie als de Troost's en de met hen verwante Chalon's heeft zonder twijfel grote invloed gehad op Ploos van Amstel's kunstzinnige vorming.

Zijn eigenlijke vak werd evenwel dat van houthandelaar. Als firmant van de – ook nu nog bloeiende – firma Bontekoning & Aukes heeft hij zich de financiële middelen kunnen verwerven, waarmee hij zijn verzameldrift kon bevredigen. Annex met de houthandel was de handel in schepen of scheeps aandelen, de zgn. partenrederij; verder had Ploos belangen in een aantal houtzaagmolens, en trad hij regelmatig op als makelaar bij kunstveilingen.

80 Het portret van C. Ploos van Amstel, door hemzelf in aquarel gecopieerd naar een schilderij van Jacobus Buys.

Hij is zeker niet een wereldvreemde aestheet of kunstdromer geweest, maar een man die het niet ontbrak aan zakelijk inzicht en wiens verzamelactiviteiten gesteund werden door commerciële deskundigheid. Als welvarend zakenman met organisatorische gaven, een brede belangstelling en grote werkkraft is Ploos natuurlijk een gezocht man geweest voor allerlei besturen en directies. Zo was hij al in 1758 directeur van de Stads Tekenacademie, nadat die mede door zijn toedoen na een periode van sluimer weer nieuw leven was ingeblazen. In 1768 werd hij lid van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, waar hij de grondlegger zou worden van de huidige Ned. Maatschappij voor Handel en Nijverheid. Het jaar daarop werd Ploos Directeur van het Zeeuws Genootschap, en in 1776 Professor aan de kunstacademie te Düsseldorf. Allerlei andere instellingen en genootschappen steunde hij met zijn lidmaatschap dan wel met een oratie of verhandeling op het gebied van de kunsttheorie. Zijn redevoeringen in de Amsterdamse Tekenacademie werden in 1785 gebundeld uitgegeven. Twee jaren eerder had Ploos een anatomieboek voor tekenaars gepubliceerd.

Daarnaast correspondeerde Ploos met geleerden en kunstenaars in binnen- en buitenland en was hij een gezien kunstkenner aan het Hof van de Stadhouder, Prins Willem V.

Internationaal bekend echter werd Ploos van Amstel door twee "projecten": zijn tekeningencollectie en zijn prentuitgaven.

I. De Verzameling

Al vroeg, toen hij nog maar 14 jaar oud was, begon de jonge Cornelis met het verzamelen van prenten en tekeningen. Toen hij in 1798 stierf, liet hij een kunstcollectie na, die, opgesomd in de catalogus van de openbare verkoping, 626 bladzijden druks beslaat, nog afgezien van de boekerij, waarvan de veiling alleen al een week duurde. Er waren schilderijen, prenten, beelden, penningen, miniaturen, optische instrumenten, zeldzame gesteenten, en . . . duizenden tekeningen.

De laatste categorie was misschien de belangrijkste. Het zwaartepunt lag bij de meesters van de 17de eeuw. Om een indruk te geven van de ongelofelijke rijkdom: er waren 39 landschappen van Lambert Doomer, 25 van Adriaen van de Velde, en de nog complete reeks van meer dan 240 grote kasteeltekeningen in Holland en Utrecht door Roelant Roghman, thans over de hele wereld verspreid. Van de zeeschilder Ludolf Bakhuizen had Ploos er een twintigtal, van Ostade ruim 30 stuks. Op Rembrandt's naam stonden er meer dan 80.

En Ploos' eigen tijdgenoten? Is hij, die zich een plaats in de "establishment" had verworven, ook maecenas geweest? Troost en De Wit waren al overleden vóór onze Cornelis zich grote aankopen kon permitteren. Dat van eerstgenoemde toch een reeks topwerken aanwezig was, is begrijpelijk: hij was Ploos' schoonvader. De dozijnen tekeningen van De Wit zullen later verworven zijn. Een werkelijke tijdgenoot was de topografische tekenaar Paul van Liender: van hem waren er dan ook tientallen bladen, en van Jan de Beyer zelfs niet minder dan 325! Getekende topografie van Amsterdam had onze verzamelaar bijeengebracht in een zgn. Atlas, een aparte collectie stadsgezichten, die merkwaardig genoeg bijeen is gebleven, en nu deel uitmaakt van het Amsterdamse Gemeente-archief.

De overige tekeningen waren, zoals ook thans in de prentenkabinetten, naar landen geordend: Italiaanse, Franse, Duitse tekeningen.

Binnen die groepering lagen ze echter veelal naar genres bij elkaar: "Landgezichten", "Bijbel-Ordonnantiën", "Pourtraiten", "Historieele Teekeningen", "Bloem- en Fruitstukken" enz. Ook wel volgens techniek: "in zwart krijt", "gecouleurd" en "ongecouleerd". Aan het huidige principe: alle werken van dezelfde meester bijeen, werd in de dagen van Ploos - en nog lang daarna - niet zoveel waarde gehecht.

Enige tientallen van Ploos' oude tekeningen, als zijn eigendom herkenbaar door het merk dat hij er op aanbracht en/of notities in zijn handschrift, zijn langs allerlei omwegen in het Rijksprentenkabinet terecht gekomen. Het beste hieruit is in de laatste afdeling van de tentoonstelling te zien.

De prenten heeft Ploos vermoedelijk nooit van een collectiemark voorzien, en daarom zijn ze ook moeilijk als zijn bezit te herkennen. Van één onderdeel echter weten we de geschiedenis tamelijk precies: de beroemde collectie Rembrandt-etsen. Dit was al een veel oudere verzameling, die verondersteld werd zelfs nog van Rembrandt's tijdgenoot, burgemeester Jan Six, te komen, maar in ieder geval het eigendom is geweest van de Delftse collectionneur Valerius Röver. Na Ploos' dood ontstond over deze etsen onenigheid onder de wettige en vermeende erfgenamen. Tweemaal in openbare veiling gebracht werden zij bij die gelegen-

heden niet verkocht, maar gingen tenslotte ondershands over in het bezit van de Engelse Rembrandt-bewonderaar Lord Aylesford. Een gedeelte van Ploos' Rembrandts berust nu in het Brits Museum. Dit bestek laat niet toe in te gaan op andere sectoren van Ploos' kunstcollectie. De papierkunst is ook stellig het belangrijkste geweest. Niettemin waren er onder de 70 schilderijen een paar juwelen van 17de-eeuwse kabinetkunst, zoals het Kerkinterieur van Emanuel de Witte, dat nu in de Wallace Collection te Londen hangt, en een Terborch, nu in het Museum van Los Angeles.

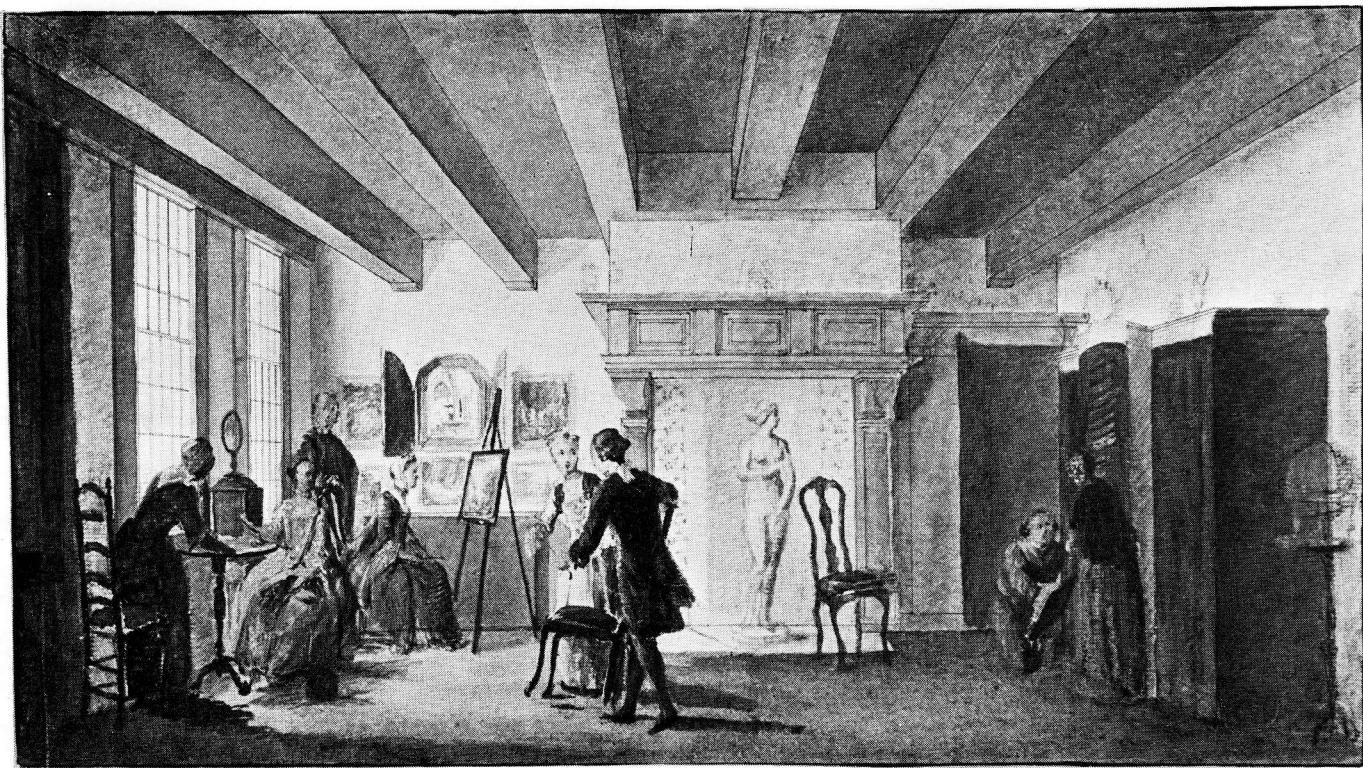
II. Prentuitgave

Ploos' tweede levenswerk was zijn grafische onderneming. Al lang had hij geëxperimenteerd met allerlei technieken en materialen om tekeningen in prente te brengen, d.w.z. facsimile-drukken te maken die de mooiste bladen der oude Hollandse tekenaars in beeld zouden brengen. In 1765 was hij zover dat hij dat plan in de krant kon lanceren en de eerste aflevering van deze reeks via de boek- en prenthandel te koop aanbieden. Ploos zelf had in deze onderneming de rol van uitvinder van het procédé en leider van het atelier.

Want hij drukte niet persoonlijk, en maakte ook lang niet alle platen zelf; daarvoor had hij professionele krachten in dienst, eerst Johannes Körnlein, daarna o.a. Cornelis Brouwer en Bernard Schreuder. De laatste kon zich op den duur niet schikken in het dienstverband, en verliet het atelier met hevige ruzie. Kort daarop deed hij zich kennen als concurrent, en zocht Ploos voortdurend te benadelen. Dit is een affaire geweest, die slechts eindigde met Schreuders dood in 1780, en die Ploos zeer heeft aangegrepen: in heel wat brieven en memoranda heeft hij aan zijn verontwaardiging lucht gegeven. De uitgave van zijn reeks facsimile-drukken heeft Ploos van Amstel voortgezet tot en met 1787. Toen waren 46 prenten verschenen. Later, geruime tijd na Ploos' overlijden, breidde de graveur/uitgever/kunsthandelaar Josi de serie verder uit tot 100 stuks. De oorspronkelijke serie is op de tentoonstelling integraal te zien, in vele gevallen met werktekeningen en proefdrukken, waarvan het Rijksprentenkabinet de grootste verzameling bezit. Van de later verschenen drukken, in de wandeling de "bij-prenten" genoemd, worden hier een aantal der fraaiste specimina getoond.

Het technische procédé van deze 18de-eeuwse facsimile-drukken heeft lange tijd gegolden als een raadsel dat niet te ontsluiten was. Ploos zelf sprak met veel ophef van zijn "uitvinding" en was er op uit deze a.h.w. te laten octrooieren door officiële instanties. Zo gaf hij in 1768 een demonstratie van zijn drukprocédé voor een forum van de Hollandse Mij. der Wetenschappen en Burge-meesters van Amsterdam, en liet zich na afloop daarvan een "Getuig-schrift" toekennen. Een paar jaar later demonstreerde hij zijn vinding voor de Stadhouders, liet hem zelf ook een probeerseltje maken, en werd door de Prins, als dank voor deze en andere diensten begiftigd met een gouden medaille.

In de eerste decennien van deze eeuw heeft Dr. N. G. van Huffel door middel van vele proeven getracht het geheim te verklaren. Hij bracht het daarbij een heel eind, zonder echter voor alle grafische puzzles een oplossing te vinden. In recente analyses door Th. Laurentius is tenslotte gebleken dat Ploos' procédé's veel minder raadselachtig zijn dan men algemeen aannam. Zijn korte

114 George van der Mij, C. Ploos van Amstel ontvangt gasten in zijn "kunstkamer", 1760.

samenvatting moge het principe van de verschillende toegepaste manieren verduidelijken:

Ploos ontwikkelde een methode die op het eerste gezicht erg lijkt op reeds bestaande technieken, maar die bij nader inzien toch nieuw is. Het was het gebruik van poeders met een zeer harde korrel, geplakt op een velletje papier. Enigszins vergelijkbaar dus met ons schuurpapier.

Het hele proces verliep als volgt:

De oorspronkelijke tekening werd op een vel calqueerpapier overgetrokken. Vervolgens werd deze calque met een vel wit papier door de pers gedraaid waardoor de voorstelling vaag op het witte papier overdrukte.

Dit papier, de zgn. doordruktekening, werd aan de achterzijde bestreken met lijm en bestrooid met een poeder (b.v. kopervijzel). Deze tekening werd nu om een geprepareerde etsplaat heengevouwen, vastgeplakt en vervolgens doorgetrokken.

Daar waar een lijn werd getrokken drukten de poederkorrels aan de onderzijde van het papier door de etsgrond op de plaat. Na het etsen met zuur tekende de lijn zich op de plaat af als een reeks putjes. Bij het afdrukken resulteerde dat in een lijn die bestond uit een reeks puntjes die er uitzag als een krijtlijn of een potloodlijn. De mate van fijnheid van het poeder bepaalde of men het effect van een grove krijtlijn of een potloodlijn verkreeg. Ook kon met deze doordrukmethode het gehele oppervlak van de plaat van een toon worden voorzien. Door polijsten was het mogelijk zo'n totaaltoon weer lichter te maken.

Met de mezzotintroulette (d.i. een wielje met reliëfoppervlak aan een handvat) konden plaatselijk in de etsgrond reeksen fijne putjes

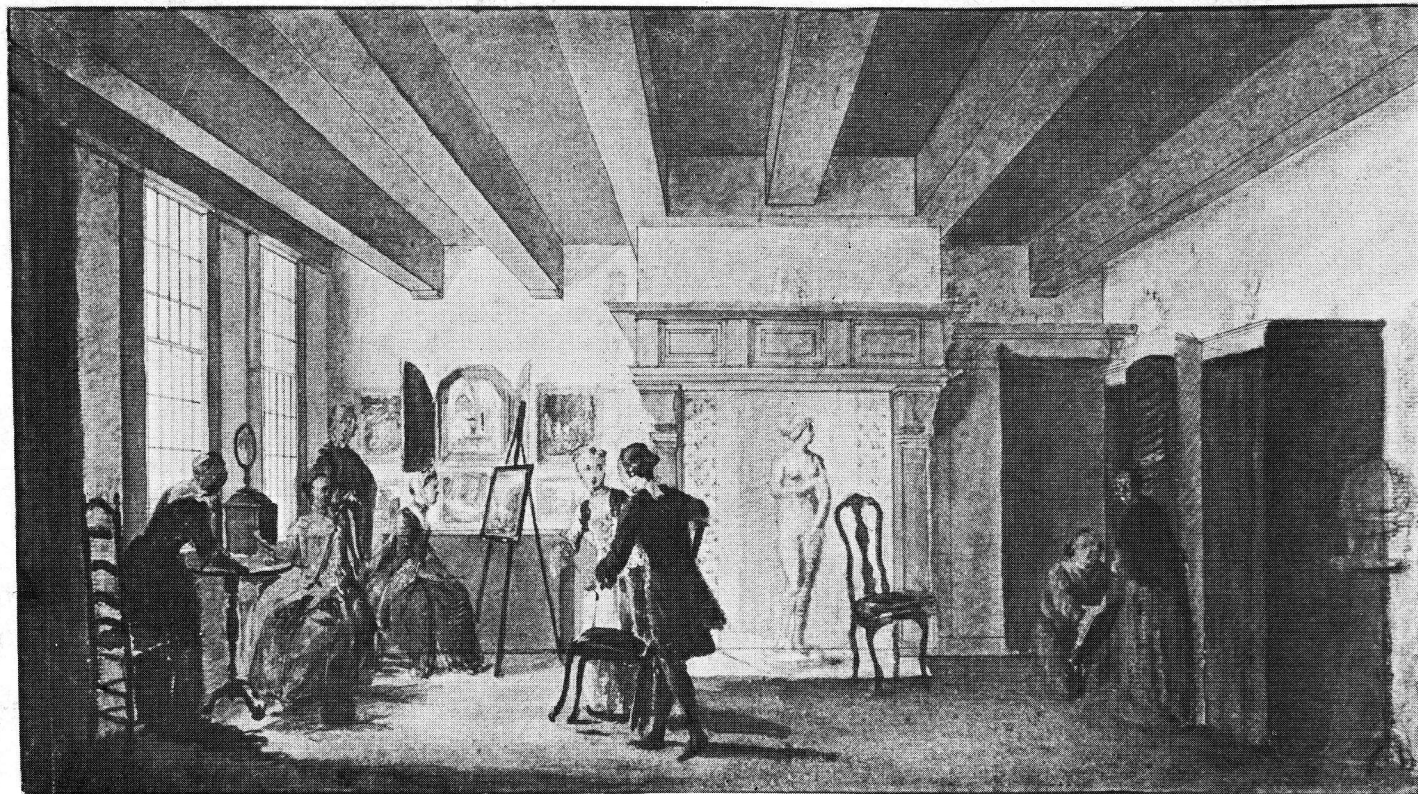
worden aangebracht waarmee prachtig penseelstreken werden nagedaan en waarmee zelfs gehele oppervlakten van een toon konden worden voorzien. Ploos rolde de roulette niet direct over de plaat, zoals bij een mezzotint gebruikelijk is, doch over de etsgrond. Daarna werd het roulettewerk met zuur in de plaat geëst. Hiermee verkreeg hij een gelijkmatiger, fijner en duurzamer effect dan bij roulettewerk direct op de koperplaat mogelijk was.

Krijt- en crayontekeningen konden dus het beste worden nagebootst met de doordrukmethode, terwijl voor gewassen inkttekeningen de roulette het aangewezen werktuig was. Zwarte inktlijnen werden echter steeds met doordruk op de plaat gebracht. Wat de kleurendrukken betreft staan we niet langer voor een raadsel. Ploos heeft bewezen voortreffelijk in kleur te kunnen drukken (zie nr. 47, Een boertje, naar A. van Ostade). De kleurendrukmethode was echter zeer tijdrovend en het bleek eenvoudiger om de prenten waarin meer dan twee kleuren voorkwamen met de hand op de afdrukken in te kleuren.

Een goed voorbeeld is "De jongen met de grote hoed" naar Rembrandt (nr. 39) waarin vooral het roodkrijt er zeer natuurgetrouw uitziet. Geen wonder, want het is echt rood krijt en geen gedrukte imitatie, wat het pretendeerde te zijn.

Niettemin zijn de facsimile's, gedrukt van twee of meer platen met verschillende kleuren (b.v. nrs. 40, 43 en 44) buitengewoon geslaagd. Zij hebben ervoor gezorgd dat Ploos van Amstel in de rijen der kleurendrukkers altijd een bijzondere plaats zal blijven innemen.

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL 1726-1798

Ploos van Amstel ontvangt gasten in zijn 'Kunstkamer' (coll. F. Lugt, Institut Néerlandais, Parijs).

250 jaar geleden, op 4 januari 1726 werd de bekende verzamelaar, kunstenaar en erudiet Cornelis Ploos van Amstel geboren.

Begin 1977 verschijnt voor het eerst een monografie over hem waarin alle aspecten van zijn veelzijdig leven worden belicht. De auteurs Th. Laurentius, Dr. J.W. Niemeyer en Jhr. G. Ploos van Amstel bestudeerden veel aan het licht gekomen archivalia, brieven en dagboeknotities, waarvan een aantal in extenso zijn afgedrukt. Het werk is hierdoor tevens een bronnenpublicatie geworden.

In het boek wordt uitvoerig ingegaan op Ploos' activiteiten als verzamelaar en zelfstandig kunstenaar en voorts op zijn belangrijke rol in het maatschappelijke en culturele leven van zijn tijd.

Een uitgave van uitgeversmaatschappij Canaletto

Een facsimile-prent naar Hendrick Avercamp.

Ploos' portret door N. v.d. Meer.

Deze monografie onder de titel „Cornelis Ploos van Amstel 1726–1798” omvat de volgende hoofdstukken:

- I Cornelis Ploos van Amstel en zijn familiekring.
- II De verzamelingen.
- III Ploos' drukonderneming en zijn medewerkers.
- IV Ploos als zelfstandig kunstenaar.
- V Zijn rol in het maatschappelijke en culturele leven van zijn tijd.
- VI Enkele hoofdstukken uit zijn autobiografische aantekeningen.
- VII Bronnen en literatuur.
- VIII De druktechniek; Het aandeel van zijn helpers.
- IX Summaries in english.
- X Catalogus van de 46 hoofdprenten en van de zgn. bijprenten.
- XI Concordance op vroeger verschenen prentbeschrijvingen.
- XII Index op Ploos' tekeningenverzameling.
- XIII Naamregister.

UITVOERING

Het boek zal worden uitgevoerd in geheel linnen band, 19,5 x 27 cm, met stofomslag in 4 kleuren. Alle hoofdstukken van het werk zijn rijk geïllustreerd terwijl het gehele prentwerk compleet is afgebeeld, sommige prenten in meer dan een staat.

VERKRIJGBAAR BIJ IEDERE BOEKHANDEL

In het boek zal een lijst van intekenaren worden opgenomen. De intekentermijn sluit 1 september 1976. De oplage is beperkt. De intekenprijs (geldig tot 1 september 1976) is f 100,—. Daarna zal de prijs ± 125,— bedragen.

BESTEL NU UW EXEMPLAAR

BESTELFORMULIER

Ondergetekende verzoekt te zenden

- * door bemiddeling van de boekhandel
- * rechtstreeks van de uitgever

ex. Cornelis Ploos van Amstel 1726-1798
 voorintekenprijs f 100,—, daarna f 125,—

Datum:

Naam (in blokletters)

Adres:

Plaats:

(duidelijk schrijven s.v.p.)

Handtekening:

* doorhalen wat niet van toepassing is.

Inzenden aan:

Canaletto

postbus 68

Alphen aan den Rijn